

MEGAFON

FUNDACJA NA RZECZ WSPÓLNYCH SPRAW

UCZNIOWIE Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

JAK PRZECIWDZIAŁAĆ WYKLUCZENIU
I BUDOWAĆ PRZYJACIELSKIE RELACJE BEZ
DYSKRYMINACJI?

**KOMITET
DO SPRAW
POŻYTKU
PUBLICZNEGO**

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczności Obywatelskiej

Rządowy Program
Rozwoju Organizacji
Obywatelskich
na lata 2018–2030
PROO

SFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW NARODOWEGO INSTYTUTU WOLNOŚCI – CENTRUM
ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W RAMACH RZĄDOWEGO PROGRAMU
ROZWOJU ORGANIZACJI OBYWATELSKICH NA LATA 2018–2030 PROO

Warszawa 2024

Spis treści

1. Wstęp
2. Rozdział 1: Osoby z niepełnosprawnościami w Polsce – podstawowe dane
 - 1.1. Pojęcie i rodzaje niepełnosprawności
 - 1.2. Grupy osób z niepełnosprawnościami
 - 1.3. Rodzaje niepełnosprawności w kontekście edukacyjnym:
 - 1.4. Dane na temat uczniów z niepełnosprawnościami w Polsce
3. Rozdział 2: Potrzeby dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym
 - 2.1. Potrzeby psychologiczne
 - 2.2. Potrzeby społeczne
 - 2.3. Potrzeby edukacyjne
4. Rozdział 3: Bariery napotymane przez dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym
 - 3.1. Stereotypy wobec osób z niepełnosprawnościami
 - 3.2. Bariery architektoniczne
 - 3.4. Bariery edukacyjne i brak dostosowania materiałów dydaktycznych
 - 3.5. Bariery instytucjonalne – funkcjonowanie szkół specjalnych w Polsce
5. Rozdział 4: Wyzwania związane z integracją uczniów z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym
 - 4.1. Edukacja włączająca – wprowadzenie do tematu
 - 4.2. Omówienie raportu Rzecznika Praw Obywatelskich „Wsparcie uczniów z niepełnosprawnościami przez nauczycieli współorganizujących proces edukacyjny, pomoc nauczyciela oraz asystenta osobistego ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi”
 - 4.3. Rola rodziców i opiekunów w procesie edukacyjnym uczniów z niepełnosprawnościami
 - 4.4. Rola nauczyciela w procesie edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami
 - 4.5. Współpraca szkoły z rodzicami i opiekunami uczniów z niepełnosprawnościami
 - 4.6. Wsparcie psychologiczne i emocjonalne dla uczniów z niepełnosprawnościami w szkole
6. Omówienie szkolenia Fundacji Megafon „Jak integrować nie wykluczać”
7. Podsumowanie
8. Bibliografia

1. Wstęp

Niepełnosprawność jest jednym z czynników, które mogą znacząco wpływać na rozwój oraz życie dziecka lub młodego człowieka, w tym również na jego doświadczenia szkolne. Edukacja odgrywa kluczową rolę w określeniu przyszłości dla każdego, zarówno z osobistego punktu widzenia, jak i społecznego oraz zawodowego. Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami spotykają się w szkole nie tylko z wyzwaniami edukacyjnymi, ale także społecznymi. Izolacja, dyskryminacja i stereotypy, które mogą ich dotyczyć, wpływają na ich poczucie przynależności oraz na samoocenę. Z tego względu obecnie duża grupa uczniów z niepełnosprawnościami jest zmuszona wybierać nauczanie indywidualne i czuje się wykluczona z lokalnej społeczności szkolnej. Dlatego też system edukacyjny musi być podstawowym miejscem zapewnienia osobistego rozwoju i społecznej integracji, które pozwolą niepełnosprawnym dzieciom i nastolatkom stać się tak niezależnymi, jak to jest tylko możliwe. Tymczasem polski system oświatowy zarówno w wymiarze funkcjonalnym, jak i metodycznym jest oceniany jako istotne źródło niskiej aktywności społecznej i zawodowej młodzieży z niepełnosprawnościami¹.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że każdy ma prawo do nauki, a władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. Konwencja Organizacji Narodów Zjednoczonych o Prawach Osób Niepełnosprawnych (przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 13 grudnia 2006 roku, ratyfikowana przez Polskę w dniu 6 września 2012 roku) zagwarantowała uznanie prawa osób z niepełnosprawnościami do edukacji oraz zobowiązała władze publiczne do wprowadzenia włączającego systemu kształcenia, umożliwiającego integrację na wszystkich poziomach edukacji.

W niniejszym raporcie analizujemy obecną sytuację uczniów z niepełnosprawnościami uwzględniając zarówno bariery instytucjonalne jak i psychologiczne oraz szukamy odpowiedzi na pytania w jaki sposób możemy ich integrować z rówieśnikami i jakie działania należałoby podjąć, aby takie osoby mogły w pełni korzystać z oferty edukacyjnej polskich placówek oświatowych.

¹ <https://aktywizacja.org.pl/wiedza/publikacje/mlodzi-niepelnosprawni-sytuacja-spoleczna-i-zawodowa/>

Rozdział 1: Osoby z niepełnosprawnościami w Polsce – podstawowe dane

1.1. Pojęcie i rodzaje niepełnosprawności

Niepełnosprawność jest szerokim terminem, który odnosi się do różnorodnych ograniczeń dotyczących funkcji fizycznych, sensorycznych, psychicznych oraz intelektualnych, wpływających na codzienne funkcjonowanie człowieka. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje niepełnosprawność jako wynik interakcji między stanem zdrowia jednostki a czynnikami zewnętrznymi, które mogą przyczyniać się do ograniczenia lub całkowitego braku możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

W literaturze oraz dokumentach krajowych i międzynarodowych istnieje kilka klasyfikacji niepełnosprawności, które pomagają w zrozumieniu specyfiki różnych typów niepełnosprawności i związanych z nimi potrzeb edukacyjnych.

1.2 Grupy osób z niepełnosprawnościami

1. Osoby z niepełnosprawnością ruchową

Są to osoby, które mają problemy z poruszaniem się. Zalicza się do nich między innymi osoby na wózkach oraz takie, które korzystają z chodzików, balkoników i kul ortopedycznych. Do tej grupy należą również osoby posiadające protezy (np. kończyny górnej lub dolnej). Zaliczane są tu również osoby z niskorosłością i takie, które cierpią na choroby kręgosłupa, zwyrodnienie stawów itp.

2. Osoby niewidome i ociemniałe

Określenie „osoba niewidoma” odnosi się do osób, które nie widzą od urodzenia lub utraciły wzrok przed ukończeniem piątego roku życia. Natomiast osoby „ociemniałe” to takie, które wzrok straciły w wyniku choroby lub urazu mechanicznego po piątym roku życia. Taką granicę wieku wynika z faktu, iż jest to czas, w którym człowiek pamięta już obrazy wzrokowe i zapamiętuje, jak wyglądają przedmioty wokół niego. Osobą ociemniałą jednak można stać się na każdym etapie swojego życia po tym czasie, na przykład w wyniku choroby lub innego zdarzenia w trakcie swojego życia. Zarówno dla osób ociemniałych jak i niewidomych

podstawowym sposobem zdobywania informacji jest słuch. Często poruszają się one za pomocą białej laski lub specjalnie do tego celu wyszkolonego psa przewodnika. Należy tu jednak podkreślić, że białej laski używają też osoby niedowidzące, które nie utraciły całkiem wzroku. Nie wszyscy niewidomi posługują się też alfabetem Braille'a.

3. Osoby słabowidzące / niedowidzące

Osobą słabowidzącą może być zarówno ktoś, kto ma znacznie obniżoną ostrość wzroku, jak również osoba, która ma co prawda pełną ostrość, ale za to bardzo małe pole widzenia. Prawie każda osoba słabowidząca widzi inaczej w zależności od wady wzroku jaką posiada i z tego względu potrzebuje ona indywidualnych rozwiązań i pomocy optycznych. Niektóre osoby niedowidzące muszą – podobnie jak osoby niewidome i ociemniałe – korzystać z białej laski.

4. Osoby głuche

Osobą głuchą jest człowiek niesłyszący od urodzenia oraz taki, który utracił słuch w trakcie życia. Dla osób, które urodziły się niesłyszące lub straciły słuch we wczesnym dzieciństwie, pierwszym językiem jest zazwyczaj PJM – czyli polski język migowy. Dla takich ludzi normalny język polski jest językiem drugim. Z tego względu mogą więc znać go w mniejszym stopniu niż przeciętny Polak. Nie jest to jednak regułą.

5. Osoby słabosłyszące

Są to osoby z uszkodzeniami słuchu, u których odbiór mowy drogą słuchową jest możliwy, ale w istotnym stopniu ograniczony. Posługują się one często aparatami słuchowymi i w odróżnieniu od osób niesłyszących mogą opanować mowę ustną drogą naturalną, poprzez słuch oraz posługują się językiem polskim w mowie. Dla tego też ich pierwszym językiem zarówno w mowie jak i w piśmie jest język polski.

6. Osoby chorujące psychicznie oraz takie, które są w kryzysie zdrowia psychicznego

Do tej grupy należą osoby m. in. osoby chorujące na zaburzenia psychiczne takie jak depresja, schizofrenia, choroba afektywna dwubiegunowa i nerwice oraz osoby doświadczające

zaburzeń lękowych jak również i zaburzeń odżywiania (anoreksja, bulimia itp.). Choroby takie objawiają się wzorcami lub zespołami zachowań, sposobami myślenia, uczucia, postrzegania oraz innymi czynnościami umysłowymi i relacjami z innymi ludźmi, będącymi źródłem cierpienia lub utrudnień w indywidualnym funkcjonowaniu dotkniętej nimi osoby. Zaburzenia takie mogą być nie tylko być utrwalone czy nawracające, ale mogą też stopniowo ustępować (remisja) lub przebiegać jako pojedynczy epizod.

7. Osoby z zaburzeniami neurorozwojowymi, w tym całościowe zaburzenia rozwoju

W tej grupie znajdują się m. in. osoby z zaburzenia rozpoczynające się w dzieciństwie, np. osoby w spektrum autyzmu do którego zalicza się autyzm dziecięcy, autyzm atypowy oraz zespół Aspergera. Zaburzenia takie często dotyczą relacji społecznych oraz komunikowania się. Niektóre osoby w spektrum mają na przykład trudności w nawiązywaniu kontaktów i przestrzeganiu reguł społecznych oraz w odczytywaniu i prawidłowym rozumieniu reakcji i emocji innych ludzi. Czasem wyrażają własne uczucia w nietypowy sposób. Mogą mieć trudności z rozumieniem kontekstu i wyrażaniem abstrakcyjnych pojęć. Do tej grupy należą również m. in. osoby z ADHD, alkoholowym zespołem płodowym i osoby z zespołami Retta oraz Hellera.

8. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną (w stopniu głębokim, znacznym, umiarkowanym, lekkim)

Są to osoby posiadające zaburzenia rozwojowe polegające na znacznym obniżeniu ogólnego poziomu funkcjonowania intelektualnego, któremu towarzyszy deficyt w zakresie zachowań adaptacyjnych (w szczególności niezależności i odpowiedzialności). Do takich zaburzeń zaliczamy np. zespół Downa, Angelmana, Jacobsen oraz łamliwego chromosomu X. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają zaburzoną sferę orientacyjno-poznawczą oraz intelektualną. Niepełnosprawność ta ma również wpływ na ich osobowość oraz poziom funkcjonowania społecznego. Ludzie z takim zaburzeniami dobrze sobie radzą wykonując proste, powtarzalne i schematyczne czynności.

9. Osoby ze schorzeniami neurologicznymi (w tym także neurodegeneracyjnymi)

Ta grupa składa się z osób z chorobami związanymi z nieprawidłowym organicznym funkcjonowaniem ośrodkowego układu nerwowego i obwodowego układu nerwowego.

Są to m. in. osoby chorujące na Alzheimera, Huntingtona (Płásawicę), syndrom Tourett'ea ,stwardnienie rozsiane (SM), chorobę Parkinsona, epilepsję, mózgowie porażenie dziecięce (MPD) jak również osoby po przebytych udarze mózgu. U ludzi z tymi schorzeniami mogą występować zaburzenia ruchowe takie jak np. niedowład, dysfunkcje poznawcze – takie jak myślenie, uwaga, i percepcja - i wykonawcze (planowanie oraz kontrola działania). U takich osób mogą też występować zaburzenia zachowania (impulsywność). Jednakże wszystkie te objawy należy za każdym razem zweryfikować w odniesieniu do konkretnego przypadku.

10. Osoby ze schorzeniami układu oddechowego i krążenia

Prawie połowa osób z niepełnosprawnościami w Polsce doświadcza dolegliwości związanych z układem krążenia. Chorują oni na schorzenia takie jak choroba wieńcowa, nadciśnienie tętnicze, zakrzepice, nadciśnienie płucne, choroby aorty i naczyń obwodowych, niewydolność serca, zaburzenia rytmu serca, arytmia, miażdżyca i wiele innych podobnych schorzeń. Choroby te mogą wiązać się nie tylko ze zmęczeniem, sennością czy poczuciem osłabienia ale również z problemami z pamięcią i koncentracją. Osoby na nie cierpiące mogą funkcjonować w miarę normalnie, pod warunkiem, że są pod stałą opieką specjalisty. Natomiast do osób cierpiących na schorzenia układu oddechowego zaliczają się ludzie z wszystkim chorobami obejmującymi drogi oddechowe lub z nimi związanymi. Są to m .in. osoby chore na astmę, mukowiscydozę czy gruźlicę. Symptomami tego rodzaju chorób są m. in. uporczywy, przewlekły kaszel, ból w klatce piersiowej oraz problemy z oddychaniem i duszności. Osoby takie mogą mieć trudności z wykonywaniem czynności związanych z dużym wysiłkiem (który może nasilić ich objawy) i łatwo się męczą. Nie powinny one przebywać w pomieszczeniach słabo wentylowanych czy zadymionych (np. dymem papierosowym lub z ogniska czy kominka) i zapyłonych.

11. Osoby ze schorzeniami metabolicznymi

Do tej grupy zaliczamy osoby z chorobami metabolicznymi czyli zaburzeniami, które negatywnie wpływają na rozkład i przetwarzanie składników pokarmowych lub budowę składowych części ciała na przykład mięśni. Zaliczamy tu m. in schorzenia takie jak Cukrzyca, dna moczanowa, osteoporoza, choroba Leśniowskiego – Crohna oraz rzadkie choroby dziedziczne jaką jest na przykład fenylketonuria. Choroby metaboliczne to pojęcie bardzo

szerokie – niektóre z nich mogą nieść śmiertelne zagrożenie, inne zaś pozwalają funkcjonować zupełnie normalnie (pod warunkiem przestrzegania zaleceń lekarskich).

1.3. Rodzaje niepełnosprawności w kontekście edukacyjnym

1. **Niepełnosprawność ruchowa:** obejmuje ograniczenia w zakresie mobilności i sprawności fizycznej, które mogą być wynikiem urazów, wad wrodzonych, chorób neurologicznych lub innych schorzeń. Uczniowie z niepełnosprawnością ruchową mogą mieć trudności z poruszaniem się po budynku szkoły, korzystaniem z tradycyjnych mebli szkolnych czy uczestnictwem w zajęciach wymagających aktywności fizycznej. W ich przypadku istotne są dostosowania architektoniczne, takie jak podjazdy, windy, dostosowane łazienki oraz sale lekcyjne, które umożliwiają swobodny dostęp do różnych miejsc w szkole.

2. **Niepełnosprawność sensoryczna:** dotyczy osób z uszkodzeniem wzroku (niewidomi, słabowidzący) oraz słuchu (niesłyszący, niedosłyszący). Uczniowie z niepełnosprawnością wzrokową mogą potrzebować specjalnych materiałów dydaktycznych, takich jak podręczniki w alfabecie Braille’a, materiały powiększone, a także urządzenia wspomagające, jak ekrany dotykowe z funkcją mowy. Uczniowie z niepełnosprawnością słuchową mogą korzystać z aparatów słuchowych, pętli indukcyjnych lub tłumaczy języka migowego. Dostosowanie środowiska szkolnego dla tych uczniów jest kluczowe, aby umożliwić im pełne uczestnictwo w lekcjach i innych zajęciach szkolnych.

3. **Niepełnosprawność intelektualna:** osoby z niepełnosprawnością intelektualną doświadczają trudności w zakresie przetwarzania informacji, rozumienia poleceń oraz adaptacji do zmian. Wymagają specjalnych metod nauczania i dostosowania programów dydaktycznych do ich tempa przyswajania wiedzy oraz możliwości poznawczych. Nauczyciele pracujący z tymi uczniami powinni stosować proste instrukcje, dzielić zadania na mniejsze etapy oraz uwzględniać konieczność powtarzania materiału. Istotne jest również wsparcie specjalistów, takich jak pedagodzy specjaliści, logopedzi czy terapeuci zajęciowi.

4. **Niepełnosprawność psychiczna:** Do tej kategorii zalicza się różnorodne zaburzenia zdrowia psychicznego, takie jak autyzm, zaburzenia lękowe, depresję oraz inne problemy wpływające na zdolności adaptacyjne, emocjonalne i społeczne. Uczniowie z takimi trudnościami mogą wymagać wsparcia w zakresie rozwijania umiejętności społecznych,

radzenia sobie ze stresem oraz adaptacji do wymogów szkolnych. W ich przypadku szczególnie istotne jest indywidualne podejście do nauczania oraz wsparcie terapeutyczne, na przykład w formie terapii behawioralnej lub terapii zajęciowej.

Tak przedstawia się ogólny podział różnych typów niepełnosprawności. Nie wyczerpuje on jednak całego tematu i nie obejmuje wszystkich rodzajów niepełnosprawności. Ponadto pojedyncza osoba może mieć więcej niż jedną niepełnosprawność. Należy też podkreślić, iż wiele osób ma niepełnosprawność sprzężoną, która nie tylko nie jest prostą sumą różnych niepełnosprawności, ale również pociąga za sobą dodatkowe bariery w funkcjonowaniu. Przykładowo: osoby, które mają jednocześnie uszkodzony wzrok i słuch nie są w stanie kompensować jednego zmysłu drugim w taki sposób jak robią to osoby, które mają tylko dysfunkcję wzroku.

Z tych względów warto zgłębiać informacje dotyczące konkretnego rodzaju niepełnosprawności, poprzez np. kontakt z organizacjami pozarządowymi skupiającymi osoby z daną niepełnosprawnością i korzystać z ich wiedzy oraz doświadczenia².

1.4. Dane na temat uczniów z niepełnosprawnościami w Polsce

W grudniu 2023 r. w Polsce było 4 006,4 tys. osób, które posiadały ważne orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności wydane przez zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności albo orzeczenie o stopniu niezdolności do pracy wydane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. W roku szkolnym 2023/24 w szkołach kształciło się 244,9 tys. dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (bez szkół dla dorosłych), tj. 4,7% ogólnej liczby uczniów.

W roku szkolnym 2023/24 działało 360 przedszkoli specjalnych, do których uczęszczało 8,1 tys. dzieci z niepełnosprawnościami. Najwięcej dzieci uczęszczających do przedszkoli specjalnych miało ukończone 7 lat (27,8%). Wśród dzieci w przedszkolach specjalnych przeważali chłopcy (71,7%). W pozostałych przedszkolach i innych placówkach wychowania przedszkolnego przebywało 55,9 tys. dzieci z niepełnosprawnościami, które stanowiły 3,7% ogólnej liczby dzieci. Większość dzieci z niepełnosprawnościami uczęszczała

² Fundacja Megafon, Poradnik „Jak integrować, nie wykluczać”, 2023

do przedszkoli ogólnodostępnych (79,0%), w tym do przedszkoli z oddziałami integracyjnymi (10,6%) oraz przedszkoli integracyjnych (11,6%).

W roku szkolnym 2021/2022 66,4 tys. dzieci do 10. roku życia zostało objętych wczesnym wspomaganiami, co stanowi wzrost w ciągu 13 lat o ponad 500%. Co trzecie dziecko uczęszczające do polskiej szkoły jest obejmowane pomocą psychologiczno-pedagogiczną, a co dziesiąty uczeń ma zaburzenia psychiczne. Z uwagi na niepełnosprawność 4% uczniów jest objętych kształceniem specjalnym.

W karcie Praw Osób Niepełnosprawnych z 1 sierpnia 1997 roku wskazano prawo osób niepełnosprawnych do nauki w szkołach wspólnie ze swymi pełnosprawnymi rówieśnikami, jak również do korzystania ze szkolnictwa specjalnego lub edukacji indywidualnej. W przypadku „Strategii na rzecz osób z niepełnosprawnościami 2021-2030” edukacja stanowi jeden z priorytetów. Podkreślono w jego ramach 4 obszary:

- wczesna pomoc;
- edukacja włączająca;
- przygotowanie do wejścia na rynek pracy;
- rozwój oraz zapewnienie uczniom i studentom z niepełnosprawnościami form komunikacji zgodnych z ich potrzebami.

Zgodnie z założeniami tego dokumentu system edukacji ma pełnić zasadniczą rolę w procesie aktywizacji społecznej osób z niepełnosprawnościami oraz przygotowania do podjęcia w przyszłości zatrudnienia i prowadzenia niezależnego życia

Tablica 1. Placówki wychowania przedszkolnego w roku szkolnym 2023/24

Stan w dniu 30 września

Wyszczególnienie	Placówki	Oddziały	Dzieci	
			ogółem	w tym z niepełnosprawnościami ^a
Ogółem	22 505	76 276	1 512 017	55 857
Przedszkola	13 888	60 788	1 228 695	44 108
specjalne	360	1 724	8 069	.
integracyjne	462	1 727	.	6 461
posiadające oddziały integracyjne	523	3 530	.	5 902
posiadające oddziały specjalne	98	634	.	1 943
posiadające oddziały integracyjne i specjalne	118	892	.	3 492
pozostałe przedszkola	12 327	52 281	.	26 310
Zespoły wychowania przedszkolnego	37	37	522	16
Punkty przedszkolne	1 362	1 362	22 774	5 433
Oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych	7 218	14 089	260 026	6 300

W specjalnych szkołach podstawowych uczyło się 53,5 tys. dzieci. Ponadto do oddziałów przy szkołach podstawowych ogólnodostępnych uczęszczało 126,4 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Łączna liczba dzieci z niepełnosprawnościami, które zostały objęte kształceniem specjalnym na poziomie podstawowym wynosiła 179,9 tys., (6,0% ogólnej liczby dzieci), z czego 68,8% stanowili chłopcy. Spośród 3,4 tys. dzieci nauczanych indywidualnie było 45,4% dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze i specjalne ośrodki wychowawcze były prowadzone dla uczniów, którzy posiadali orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, wydane ze względu na niepełnosprawność, ale z jej powodu nie mogli uczęszczać

do przedszkola lub szkoły w miejscu zamieszkania. W roku szkolnym 2023/24 funkcjonowało 350 takich placówek. Spośród 22,5 tys. dostępnych miejsc wykorzystano 45,0%. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną stanowiły 54,3% wychowanków. Ponadto ośrodki zapewniały opiekę dzieciom i młodzieży z niepełnosprawnościami sprzężonymi (28,5%), niesłyszącej i słabosłyszącej (5,1%) oraz niewidomej i słabowidzącej (3,6%).

Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze to placówki umożliwiające realizację obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego, obowiązku szkolnego i obowiązku nauki dzieciom i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim, posiadającym orzeczenie o potrzebie zajęć rewalidacyjno-wychowawczych oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi, z których jedną z niepełnosprawności była niepełnosprawność intelektualna, posiadającym orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. W dniu 30 września 2023 r. 192 ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze udostępniały 8,3 tys. miejsc, z których 75,2% było wykorzystanych. Placówki zapewniały udział w zajęciach wychowankom z niepełnosprawnościami sprzężonymi (3,4 tys.) oraz wychowankom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim (2,6 tys.).

Edukacja młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi na poziomie ponadpodstawowym była realizowana przede wszystkim w szkołach specjalnych. Największą część szkół specjalnych stanowiły te, które oferowały przygotowanie do konkretnego zawodu: specjalne szkoły przysposabiające do pracy i specjalne szkoły branżowe I stopnia. Wszystkie szkoły specjalne kształciły 29,8 tys. osób. Ponadto w oddziałach uczyło się 35,0 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym 44,5% osób w oddziałach przy liceach ogólnokształcących, 33,2% osób w oddziałach przy technikach oraz 21,7% osób w oddziałach przy branżowych szkołach I stopnia. Łączna liczba dzieci i młodzieży objętej kształceniem specjalnym na poziomie ponadpodstawowym wynosiła 64,8 tys. osób i stanowiła 3,4% ogólnej jej liczby³.

³ GUS, Osoby niepełnosprawne w 2023 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/osoby-niepelnosprawne-w-2023-roku,26,6.html>

Rozdział 2: Potrzeby dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym

Aby uczniowie z niepełnosprawnościami mogli w pełni uczestniczyć w edukacji i rozwijać swój potencjał, niezbędne jest zrozumienie ich specyficznych potrzeb oraz dostosowanie środowiska szkolnego do ich możliwości i ograniczeń. Potrzeby te są różnorodne i zależą od rodzaju oraz stopnia niepełnosprawności, a także od indywidualnych cech ucznia. Kluczowe obszary, na które szkoły muszą zwrócić uwagę, to potrzeby edukacyjne, potrzeby psychologiczne oraz potrzeby społeczne. Zaspokojenie tych potrzeb w sposób kompleksowy i zindywidualizowany pozwala na stworzenie warunków sprzyjających integracji uczniów z niepełnosprawnościami i umożliwia im pełne uczestnictwo w życiu szkolnym.

2.1 Potrzeby psychologiczne

Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami często borykają się z wyzwaniami psychologicznymi, które mogą wpływać na ich samoocenę, motywację oraz zdolność do nawiązywania relacji. Niepełnosprawność, szczególnie w środowisku szkolnym, może być źródłem stresu, lęku oraz frustracji, zwłaszcza jeśli uczniowie doświadczają wykluczenia lub spotykają się z negatywnymi reakcjami ze strony rówieśników. Dlatego też jednym z podstawowych zadań szkoły jest wspieranie zdrowia psychicznego uczniów z niepełnosprawnościami poprzez zapewnienie odpowiedniego wsparcia emocjonalnego oraz terapeutycznego.

Wsparcie psychologiczne może przyjmować różne formy, w tym indywidualną terapię, zajęcia grupowe wspierające rozwój kompetencji społecznych, a także wsparcie psychologa lub pedagoga. Warto również, aby szkoły oferowały programy promujące zdrowie psychiczne, które pomagają uczniom w radzeniu sobie z trudnościami, a jednocześnie uczą ich, jak budować poczucie własnej wartości i rozwijać umiejętności radzenia sobie ze stresem. Tego rodzaju wsparcie może obejmować nie tylko uczniów, ale także ich rodziny, które również mogą borykać się z wyzwaniami związanymi z niepełnosprawnością dziecka. Wspieranie potrzeb psychologicznych uczniów w środowisku szkolnym sprzyja ich integracji i pozwala na pełniejsze uczestnictwo w życiu szkolnym.

2.2 Potrzeby społeczne

Uczniowie z niepełnosprawnościami mają także specyficzne potrzeby społeczne, związane z budowaniem relacji z rówieśnikami, rozwijaniem umiejętności interpersonalnych oraz integracją z grupą szkolną. Ze względu na charakter niepełnosprawności, niektórzy uczniowie mogą odczuwać trudności w nawiązywaniu kontaktów, komunikacji z innymi czy uczestnictwie w zajęciach pozalekcyjnych. Brak odpowiedniego wsparcia w tym zakresie może prowadzić do izolacji i wykluczenia społecznego, co negatywnie wpływa na rozwój emocjonalny oraz poczucie przynależności ucznia.

Aby zaspokoić potrzeby społeczne uczniów z niepełnosprawnościami, szkoły powinny promować programy integracyjne oraz tworzyć przestrzenie, w których uczniowie mogą rozwijać relacje i nawiązywać przyjaźnie. Zajęcia integracyjne, takie jak warsztaty rozwijające umiejętności społeczne, gry zespołowe, wspólne projekty oraz zajęcia artystyczne, sprzyjają integracji i budowaniu zrozumienia między uczniami. Ponadto, nauczyciele i wychowawcy powinni dążyć do tworzenia atmosfery akceptacji i zrozumienia różnorodności w klasie, co pozwala wszystkim uczniom na lepsze poznanie i zrozumienie potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Równie istotne jest zaangażowanie rodziców i opiekunów uczniów z niepełnosprawnościami, którzy mogą aktywnie uczestniczyć w organizowaniu działań wspierających integrację oraz w budowaniu sieci wsparcia społecznego. Wspólne działania szkoły, rodziców oraz innych instytucji wspierających, takich jak poradnie psychologiczno-pedagogiczne, mogą przyczynić się do budowania środowiska, w którym każdy uczeń, niezależnie od niepełnosprawności, będzie czuł się akceptowany i szanowany.

Wspieranie potrzeb edukacyjnych, psychologicznych i społecznych uczniów z niepełnosprawnościami jest niezbędne dla ich wszechstronnego rozwoju oraz integracji ze środowiskiem szkolnym. Dostosowanie infrastruktury, stosowanie odpowiednich metod nauczania oraz budowanie wspierającej atmosfery w szkole to kluczowe elementy, które umożliwiają uczniom z niepełnosprawnościami pełne uczestnictwo w procesie edukacyjnym i społecznym.

2.3. Potrzeby edukacyjne

Potrzeby edukacyjne uczniów z niepełnosprawnościami obejmują różne aspekty procesu dydaktycznego, takie jak dostosowanie programów nauczania, materiały edukacyjne, technologie wspomagające oraz metody nauczania. Ze względu na różnorodność niepełnosprawności, nauczyciele muszą stosować różne techniki dydaktyczne, aby efektywnie wspierać uczniów w nauce. Przykładowo, uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną potrzebują uproszczonych materiałów oraz częstego powtarzania treści edukacyjnych, aby skutecznie je przyswajać. Z kolei uczniowie niewidomi mogą korzystać z podręczników w alfabecie Braille'a lub z pomocy audiowizualnych.

Ponadto, zastosowanie technologii wspomagających, takich jak tablety z oprogramowaniem wspierającym naukę, urządzenia odczytujące tekst na głos, programy do powiększania obrazu dla uczniów słabowidzących, a także pętle indukcyjne dla uczniów niedosłyszących, może znacznie ułatwić przyswajanie wiedzy. Dostosowanie metod nauczania do indywidualnych potrzeb uczniów jest kluczowe dla ich edukacji i powinno obejmować zarówno dostosowanie treści dydaktycznych, jak i sposobu ich przekazywania. Takie podejście pozwala uczniom z niepełnosprawnościami na rozwój swoich kompetencji, a także na osiągnięcie sukcesów w szkole na równi z rówieśnikami.

Badania ilościowe przeprowadzone przez Instytut Badawczy IPC sp. z o.o. na zlecenie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych wykazały kluczowe potrzeby edukacyjne osób z niepełnosprawnościami:

- 1) związanymi z narządem wzroku:
 - a) przystosowanie sprzętu/materiałów edukacyjnych do potrzeb tej grupy (44,6% wskazań ankietowanych);
 - b) doksztalcanie/dalsza nauka (14,9%);
 - c) nauka konkretnych umiejętności/wiedzy (10,6%).

- 2) związanymi z narządem słuchu:
 - a) nauka konkretnych umiejętności/wiedzy (18,9%);
 - b) wsparcie asystenta/nauczyciela wspomagającego (18,9%);
 - c) doksztalcanie/dalsza nauka (18,9%);

- d) dostęp do różnych form edukacji (16,2%); dotyczy to np. indywidualnego toku nauczania czy nauczania w formule online;
 - e) sprzęt edukacyjny/materiały edukacyjne dostosowany do ich potrzeb (16,2%);
 - f) przystosowanie materiałów edukacyjnych (8,1%).
- 3) dotyczącymi niepełnosprawności fizycznej i ruchowej:
- a) doksztalcanie/dalsza nauka (21,4%);
 - b) dostęp do różnych form edukacji (19,1%); dotyczy to m.in. edukacji zdalnej, nauczania indywidualnego oraz edukacji społecznej;
 - c) przystosowanie placówki edukacyjnej do nauki osób z niepełnosprawnościami fizycznymi i ruchu (16,7%);
 - d) nauka konkretnych umiejętności/wiedzy (9,5%);
 - e) wsparcie asystenta/nauczyciele wspomagającego (7,1%).
- 4) związanymi z chorobami psychicznymi:
- a) doksztalcanie/dalsza nauka (30,0%);
 - b) dostęp do różnych form edukacji (26,7%); dotyczy to m.in. indywidualnego nauczania, terapii manualnej czy nauczania dostosowanego do potrzeb osób z chorobą psychiczną;
 - c) nauka konkretnych umiejętności/wiedzy (20,0%)
- 5) związanymi z niepełnosprawnością intelektualną:
- a) doksztalcanie/dalsza nauka (37,5%);
 - b) dostęp do różnych form edukacji (25,0%); dotyczy to m.in. szkoły specjalnej, specjalnego nauczania oraz indywidualnego nauczania;
 - c) wsparcia asystenta/nauczyciela wspomagającego (12,5%);
 - d) nauka konkretnych umiejętności/wiedzy (6,3%); dotyczy to m.in. liczenia oraz pisania
- 6) dotyczących spektrum autyzmu:
- a) dostęp do różnych form edukacji (34,1%); dotyczy to m.in. indywidualnego nauczania, kształcenia specjalnego, szkoły specjalnej/integracyjnej;
 - b) doksztalcanie/dalsza nauka (25,0%);
 - c) wsparcie asystenta/nauczyciela wspomagającego (6,8%).

Rozdział 3: Bariery napotymane przez dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym

Uczniowie z niepełnosprawnościami napotymane na różnorodne bariery, które mogą znacząco utrudniać ich uczestnictwo w edukacji oraz wpływać na ich rozwój osobisty i społeczny. Bariery te można podzielić na kilka kategorii, takich jak bariery architektoniczne, społeczne, edukacyjne oraz komunikacyjne. Każdy z tych rodzajów barier wpływa na inne aspekty życia ucznia w środowisku szkolnym, dlatego ich identyfikacja i eliminacja jest kluczowa dla tworzenia inkluzywnego środowiska edukacyjnego, które umożliwi wszystkim uczniom pełny udział w procesie nauczania.

3.1 Stereotypy wobec osób z niepełnosprawnościami

Integracja uczniów z niepełnosprawnościami w szkolnym środowisku napotymane na wyzwania wynikające z postaw społecznych, jakie wobec nich prezentują zarówno rówieśnicy, jak i nauczyciele oraz personel szkolny. Niektóre dzieci z niepełnosprawnościami mogą być postrzegane jako „inne” lub „słabsze”, co może prowadzić do niechęci rówieśników do nawiązywania z nimi relacji lub angażowania ich w grupowe aktywności.

W takich przypadkach bardzo ważna jest rola nauczycieli, którzy mogą przeciwdziałać uprzedzeniom poprzez promowanie wartości takich jak akceptacja i empatia. Nauczyciele powinni być również odpowiednio przeszkoleni, aby rozpoznawać przypadki wykluczenia lub dręczenia uczniów z niepełnosprawnościami oraz podejmować odpowiednie kroki, aby temu zapobiegać. Jednakże, brak wystarczającej świadomości oraz przeszkolenia w tym zakresie wśród personelu szkolnego może prowadzić do sytuacji, w których uczniowie z niepełnosprawnościami czują się odrzuceni i izolowani.

Uczniowie z niepełnosprawnościami, podobnie jak i dorośli zmagający się z podobnymi problemami, nie pragną naszej litości, potrzebują za to empatii oraz sympatii, chcą czuć się akceptowani przez wszystkie osoby zdrowe w swoim otoczeniu. Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami nie powinni być traktowani jedynie przez pryzmat ich choroby lecz jako indywidualne jednostki z własnym spojrzeniem na świat, aspiracjami, zainteresowaniami.

Negatywne stereotypy oraz brak wiedzy na temat różnych rodzajów niepełnosprawności mogą prowadzić do wykluczenia społecznego, a nawet do aktów dyskryminacji wobec osób z niepełnosprawnościami. W szkołach często brakuje programów edukacyjnych, które promują zrozumienie i akceptację różnorodności, co może prowadzić do poczucia osamotnienia i wyobcowania u uczniów z niepełnosprawnościami.

1 POZOSTAŁE ZMYŚŁY OSÓB NIEWIDOMYCH SĄ BARDZIEJ WYOSTRZONE

Osoby niewidome z powodu utraconego wzroku są bardziej skoncentrowane na odbiorze bodźców słuchowych. Z tego względu słuch odgrywa u nich rolę kompensacyjną i z pomocą pozostałych zmysłów dostarcza on im informacje o ich otoczeniu. Brak możliwości widzenia powoduje, iż dla osób niewidzących niezbędnym staje się wyćwiczenie innych zmysłów, w szczególności zmysłu słuchu oraz dotyku. Zmysł dotyku umożliwia ludziom odbieranie wrażeń wywieranych na skórę i co za tym idzie rozpoznania cech niemożliwych do ujęcia przez wzrok. Są to cechy takie jak na przykład gładkość, szorstkość czy też elastyczność. Dla tego też, wrażenia dotykowe dostarczają osobom niewidomym wskazówek, które widzący uzyskują dzięki wzrokowi.

2 OSOBY NIESŁYSZĄCE CZYTAJĄ Z RUCHU WARG

Często spotykamy się ze stwierdzeniem, że jak ktoś jest głuchy to z pewnością umie czytać z ruchu warg. Otóż nic bardziej mylnego, bowiem nie wszystkie osoby posiadające wadę słuchu posiadają taką zdolność. Podobnie jak u osób niewidomych osoby niedosłyszące i niesłyszące aby zrekompensować uszkodzenie jednego ze zmysłów, skupiają się na innych metodach odbioru informacji. Jednym z takich sposobów jest właśnie czytanie z ruchów warg, które umożliwia im zrozumienie osoby mówiącej znajdującej się w głośnym otoczeniu lub stojącej w dalszej odległości. Jednakże, jak już wspomniano, nie należy traktować tego jako regułę, gdyż metod ułatwiających niesłyszącym i niedosłyszącym pozyskanie informacji bez pomocy zmysłu słuchu jest wiele i osoby te nie muszą znać i wykorzystywać każdą z nich. Mają oni swoje indywidualne potrzeby i do nich dostosowują metody z jakich korzystają.

3 WÓZEK INWALIDZKI MOŻE SŁUżyć JAKO MIEJSCE DO PRZEWOŻENIA RÓŻNYCH PRZEDMIOTÓW ŻYCIA CODZIENNEGO

Jest to kolejne fałszywe założenie, dotyczące osób z niepełnosprawności, a konkretnie osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Dla tych osób, wózek stanowi część ich osobistej przestrzeni i z tego powodu nie powinno się go traktować jako wózka do przewożenia zakupów, płaszczy itp. Pamiętajmy, że niektóre osoby z niego korzystające są w stanie się z niego podnieść, a nawet samodzielnie pokonać krótszy dystans. Dla tego ważnym jest abyśmy nie obarczali osoby siedzącej na wózku dodatkowymi „bagażami”, ponieważ może to nie tylko utrudnić poruszanie ale też sprawić dyskomfort.

4 CHOROBA JEST POWODEM WSTYDU

Niejawnianie swojej niepełnosprawności jest związane ze sfery prywatności, którą zawsze należy szanować. Zdarza się, iż osoby niepełnosprawne, u których choroba jest widoczna, próbują skrywać dysfunkcje jaką posiadają. Nie chcą one bowiem wzbudzać nadmiernego zainteresowania. Zachowania takie mogą również wynikać z faktu, iż osoby z niepełnosprawnościami nie chcą aby postrzegano je przez pryzmat ich niepełnosprawności. Dla tego tak ważne jest a byśmy dostrzegali w nich po prostu człowieka – koleżankę, sąsiada, współpracownika itp. Pamiętajmy, że aby czuć się w pełni aktywnym członkiem społeczeństwa, każdy człowiek – bez względu na swój stan zdrowia – potrzebuje pozytywnego odbioru własnej osoby.

5 OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI MAJĄ NADZWYCZAJNE UMIEJĘTNOŚCI

Zdarza się, iż niektórzy ludzie postrzegają osoby z niepełnosprawnością jako takie, które mają nadzwyczajne umiejętności. Jest to naturalnie kolejny stereotyp, który nie do końca pokrywa się z prawdą. Zdarzają się oczywiście osoby niepełnosprawne, które są wybitnie uzdolnione w jakieś dziedzinie ale tak jak w przypadku ludzi zdrowych stanowią one wyjątki. Pamiętajmy, że każdy człowiek – niezależnie od stanu swojego zdrowia – jest inny a zarazem niepowtarzalny i posiada różne talenty, umiejętności zalety oraz wady. Osoby z niepełnosprawnościami – podobnie jak ludzie zdrowi – studiują na różnych kierunkach, mają odmienne zainteresowania. Jedni wolą sport a inni z kolei lubią na przykład majsterkować gotować, malować itd. Pokazuje to, że osoby z niepełnosprawnościami nie

posiadają żadnej szczególnej cechy, której nie posiadały by osoby pełnosprawne. Podobnie jak, każdy zdrowy człowiek osoby niepełnosprawne również mogą wiele osiągnąć, ale wymaga to od nich dużo zaangażowania, zwiększonego wysiłku, zaangażowania oraz uporczywości w dążeniu do określonego celu.

6 OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI ŻYJĄ TYLKO SWOJĄ CHOROBA

Dla wielu ludzi niepełnosprawność wiąże się z ogromną nieszczęściem a ci, których ono dotknęło, mają przekreślone całe życie i nie są oni już w stanie niczego w nim zrobić ani osiągnąć. Wszystko zaczyna dla nich tracić sens a jedyne co im pozostało to pograżyć się w żalu i depresji. Wcale tak jednak być nie musi. Wiele osób z niepełnosprawnościami spełnia się zarówno w życiu prywatnym jak i zawodowym. Osiągają oni sukcesy w różnych sferach życia i dziedzinach, na przykład w sporcie, pracy, sztuce a nawet w nauce i potrafią się z tego cieszyć. Podobnie jak ludzie zdrowi posiadają też oni niezwykle marzenia i wysokie aspiracje do których spełnienia wytrwale dążą. Tak jak wszyscy korzystają oni w pełni z życia, nie zważając na swoje – związane z niepełnosprawnością – ograniczenia .

3.2. Bariery architektoniczne

Brak podjazdów, wind, dostosowanych łazienek oraz odpowiedniego wyposażenia w salach lekcyjnych to tylko niektóre z problemów, z którymi spotykają się uczniowie poruszający się na wózkach inwalidzkich lub mający inne ograniczenia ruchowe. Przykładowo, schody bez poręczy, wąskie drzwi czy brak windy mogą sprawić, że uczniowie z niepełnosprawnością ruchową nie będą w stanie uczestniczyć w zajęciach odbywających się na wyższych piętrach szkoły.

Brak odpowiednich dostosowań może wpływać na poczucie izolacji i wykluczenia uczniów, którzy z powodu ograniczeń architektonicznych nie mogą swobodnie poruszać się po szkole i uczestniczyć w zajęciach razem z rówieśnikami. Aby wyeliminować te bariery, szkoły powinny inwestować w dostosowanie infrastruktury, takie jak montaż wind, budowa podjazdów, wyposażenie sal w meble dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz przystosowanie toalet. Dostępność architektoniczna to podstawowy warunek, który pozwala na tworzenie szkoły przyjaznej dla wszystkich uczniów, niezależnie od ich sprawności.

3.3 Bariery edukacyjne i brak dostosowania materiałów dydaktycznych

Bariery edukacyjne to trudności związane z brakiem odpowiedniego dostosowania programów nauczania, materiałów dydaktycznych oraz metod nauczania do specyficznych potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami. W tradycyjnym modelu edukacyjnym często nie uwzględnia się indywidualnych potrzeb uczniów, co prowadzi do ich trudności w przyswajaniu materiału, a w skrajnych przypadkach – do rezygnacji z edukacji. Na przykład, uczniowie niewidomi lub niedowidzący mogą napotkać trudności w przyswajaniu wiedzy, jeśli materiały dydaktyczne nie są przystosowane do ich potrzeb, np. w formie tekstów w alfabecie Braille’a, materiałów powiększonych czy audiodeskrypcji.

Podobne wyzwania stoją przed uczniami z niepełnosprawnością intelektualną, którzy potrzebują modyfikacji programów nauczania, w tym uproszczenia materiałów oraz podzielenia zadań na mniejsze kroki. W przypadku uczniów z niepełnosprawnością psychiczną, jak na przykład autyzm, kluczowe są odpowiednie metody nauczania, które uwzględniają ich specyficzne potrzeby, takie jak strukturalizacja zajęć, przewidywalność oraz wsparcie terapeutyczne. Brak takiego dostosowania powoduje, że uczniowie z niepełnosprawnościami mogą czuć się zagubieni i niezdolni do nadążania za programem, co prowadzi do frustracji i zniechęcenia.

Aby pokonać bariery edukacyjne, niezbędne są modyfikacje programów nauczania oraz materiałów dydaktycznych, które uwzględniają specyficzne potrzeby uczniów z niepełnosprawnościami. Szkoły powinny być wyposażone w odpowiednie narzędzia oraz materiały, takie jak tablice interaktywne, oprogramowanie wspomagające naukę czy podręczniki w alternatywnych formatach. Równie ważne jest zaangażowanie nauczycieli i terapeutów specjalnych, którzy pracują z uczniami z niepełnosprawnościami i dostosowują metody nauczania do ich indywidualnych potrzeb, umożliwiając im tym samym pełne uczestnictwo w procesie edukacyjnym.

3.4 Bariery instytucjonalne – funkcjonowanie szkół specjalnych w Polsce

Kontrola Najwyższej Izby Kontroli dotycząca funkcjonowania szkół specjalnych w Polsce w latach 2017–2020 wykazała, że nie wszystkie szkoły specjalne realizowały prawidłowo proces kształcenia. Nieprawidłowości dotyczyły m.in. organizacji kształcenia,

warunków lokalowych, wyposażenia sal szkolnych, zapewnienia warunków bezpieczeństwa i higieny nauczania⁴. Ponadto wykazano, że niektórzy uczniowie z orzeczeniem o potrzebie specjalnego kształcenia mieli zapewnione miejsce w szkole znajdującej się w innym powiecie niż ich miejsce zamieszkania, co powodowało trudności w transporcie. Wynikało to m.in. z braku wolnych miejsc i niespełnienia wymogów formalnych. Błędy w planowaniu pracy z uczniami wpływały na ich kształcenie i dalsze szanse rozwojowe. W tworzeniu planów pracy bierze udział zespół nauczycieli, rodziców i pedagoga. Niejednokrotnie udział rodziców w posiedzeniach zespołu był utrudniony lub uniemożliwiony z powodu nieotrzymania informacji o terminie posiedzenia zespołu. Rola rodziców w opracowaniu planów pracy z uczeniem z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego jest istotna, ponieważ mogą oni dostarczyć ważnych informacji o funkcjonowaniu dziecka, jego mocnych i słabych stronach, a z drugiej strony mogą otrzymać wskazówki od specjalistów na temat sposobów pracy z dzieckiem.

Istotnym uchybieniem w realizacji założeń kształcenia specjalnego było przekraczanie maksymalnej liczby uczniów w poszczególnych oddziałach oraz nierealizowanie minimalnej liczby godzin zajęć rewalidacyjnych i zajęć edukacyjnych. Te okoliczności stanowiły naruszenie praw uczniów do kształcenia oraz wpływały na realizację celów rozwojowych i edukacyjnych uczniów.

⁴ <https://www.nik.gov.pl/najnowsze-informacje-o-wynikach-kontroli/nik-o-ksztalceniu-w-szkolach-specjalnych.html>

Rozdział 4: Wyzwania związane z integracją uczniów z niepełnosprawnościami w środowisku szkolnym

4.1. Edukacja włączająca – wprowadzenie do tematu

W artykule 24 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych w dziale poświęconym edukacji wskazuje się na prawo osób z niepełnosprawnościami do pełnego rozwoju „osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości”. Edukacja włączająca, zapewniająca uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) rozwój we wszystkich obszarach, to nie tylko postulat zapisany w Konwencji, ale przede wszystkim codzienne doświadczenie uczniów i ich rodzin.

Integracja uczniów z niepełnosprawnościami w tradycyjnych szkołach niesie za sobą szereg wyzwań. Choć idea edukacji włączającej zyskała na popularności i stanowi istotny element nowoczesnego systemu edukacyjnego, jej skuteczna realizacja wymaga wprowadzenia licznych zmian zarówno na poziomie infrastruktury szkolnej, jak i podejścia społecznego.

17 maja 2022 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podpisał ustawę o zmianach w ustawie o systemie oświaty i innych niektórych ustaw. W nowych regulacjach znalazły się rozwiązania dotyczące m.in. standaryzacji zatrudniania specjalistów w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych. Rozwiązania w tym zakresie były wprowadzane stopniowo od 1 września 2022 r. do 1 września 2024 r.

Nowe przepisy miały na celu poprawę dostęp do pomocy udzielanej jak najwcześniej i jak najbliżej dziecka, tak by likwidować bariery, które utrudniają jego rozwój i naukę. Dodatkowo bardzo ważnym zadaniem będzie podnoszenie jakości kształcenia uwzględniającego różne potrzeby edukacyjne uczniów na kolejnych etapach nauki. Konieczna jest również ściślejsza współpraca między resortami oraz trafniejsze adresowanie środków na ich realizację. Projekt uwzględnia również postulaty związane z poprawą sytuacji dzieci i młodzieży, które doświadczają problemów psychicznych i są objęte opieką psychiatryczną.

Od 1 września 2022 r. obowiązują nowe standardy zatrudniania nauczycieli pedagogów, pedagogów specjalnych, psychologów, logopedów i terapeutów pedagogicznych zarówno w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych, jak i integracyjnych. Docelowo, dzięki wprowadzonym zmianom, zwiększy się liczba zatrudnionych nauczycieli specjalistów z obecnych ok. 22 tys. do 51 tys., czyli o 143%.

Kolejnym elementem było stworzenie w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych oraz integracyjnych stanowiska pedagoga specjalnego, który będzie wspierał nauczycieli oraz realizował specjalistyczne zajęcia bezpośrednio z uczniami.

4.2. Omówienie raportu Rzecznika Praw Obywatelskich „Wsparcie uczniów z niepełnosprawnościami przez nauczycieli współorganizujących proces edukacyjny, pomoc nauczyciela oraz asystenta osobistego ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi”

W 2022 roku Rzecznik Praw Obywatelskich zrealizował badanie społeczne pn. „Dostępność edukacji dla uczniów z niepełnosprawnościami w kontekście wsparcia ze strony nauczyciela współorganizującego, pomocy nauczyciela oraz asystenta osobistego”.

Głównym celem badania było ustalenie zakresu wsparcia, jakiego potrzebują uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (dalej także: „SPE”), aby zapewnić im efektywną realizację prawa do edukacji oraz identyfikacja trudności i barier, przy których wsparcie udzielane tej grupie uczniów jest niewystarczające.

Wyniki badań wśród dyrektorów szkół, kadry pedagogicznej i rodziców uczniów z niepełnosprawnościami wykazały szereg wyzwań stojących przed dalszym rozwojem tego rodzaju edukacji:

- 1) systemowe wyłączenie uczniów ze SPE z działań takich jak wycieczki szkolne, aktywny udział w uroczystościach, czy pełnienia funkcji (np. dyżurnych)
- 2) zróżnicowanie w dostępie do diagnozy w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych - w 1/10 powiatów liczba uczniów przypadających na jeden etat specjalisty w poradni przekracza 900 osób, co wiąże się z bardzo długim czasem oczekiwania na konsultacje i diagnozę

- 3) W ponad 1/3 badanych szkół brakuje pomocy dydaktycznych, a w ponad połowie – specjalistycznego sprzętu
- 4) Łącznie 85% przedstawicieli organów prowadzących wskazało na brak wystarczających funduszy na likwidację barier architektonicznych, 81% – zakup specjalistycznego sprzętu, 75% – sfinansowanie pomocy dydaktycznych, 71% – wynagrodzenia dla specjalistów. Nieco ponad połowa zadeklarowała niewystarczające środki na podnoszenie kwalifikacji kadry pracującej z uczniami ze SPE
- 5) 40% badanych samorządów uznaje pozostające w ich dyspozycji środki na edukację włączającą za niewystarczające, a 44% nie jest w stanie w pełni odpowiedzieć na potrzeby szkół
- 6) zdecydowana większość nauczycieli współorganizujących korzystnie ocenia swoje warunki pracy, powtarzają się wskazania na zbyt niskie wynagrodzenie, w szczególności brak dodatków analogicznych do tych, które otrzymują nauczyciele ze szkół specjalnych

Główne rekomendacje wynikające z raportu Rzecznika to:

1. Wzmocnienie wsparcia infrastrukturalnego i technologicznego w szkołach (inwestycje w technologie wspierające naukę takie jak komputery ze specjalistycznym oprogramowaniem, pomoce dydaktyczne dostosowane do potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami oraz urządzenia umożliwiające komunikację i samodzielność, w przypadku uczniów nieneurotypowych pożądane jest stworzenie specjalnych miejsc do wyciszenia).
2. Rozwijanie programów szkoleniowych dla nauczycieli i pracowników szkoły Szkoły powinny regularnie organizować szkolenia dotyczące pracy z uczniami z niepełnosprawnościami. Takie szkolenia mogłyby obejmować zagadnienia związane z rozpoznawaniem indywidualnych potrzeb uczniów, metodami wspierającymi ich rozwój emocjonalny oraz społeczne aspekty integracji. Wprowadzenie specjalistycznych szkoleń dla personelu szkolnego pozwoli na lepsze zrozumienie potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami i skuteczniejsze reagowanie na wyzwania, które napotykają.
3. Zwiększenie zaangażowania rodziców w proces edukacyjny - szkoły powinny zachęcać rodziców do aktywnego uczestnictwa w życiu szkolnym dzieci z niepełnosprawnościami. Należy zapewnić realną możliwość wyboru szkoły

przez rodziców ucznia ze SPE oraz na bieżąco konsultować sposób i formy kształcenia ich dziecka

4. Umożliwienie uczniom z niepełnosprawnościami dostępu do zajęć pozalekcyjnych (zajęcia sportowe, artystyczne oraz różne koła zainteresowań dostosowane do indywidualnych potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami)
5. Skrócenie czasu oczekiwania na diagnozę w poradni psychologiczno-pedagogicznej
6. Włączenie pomocy nauczyciela i asystenta ucznia ze SPE w prace zespołu dokonującego wielospecjalistycznej oceny funkcjonowania ucznia
7. Podejmowanie działań antydyskryminacyjnych w szkołach (włączanie uczniów ze SPE w życie szkoły, w tym umożliwienie im udziału w wycieczkach, imprezach i innych aktywnościach wspólnie z rówieśnikami).

4.3. Rola rodziców i opiekunów w procesie edukacyjnym uczniów z niepełnosprawnościami

Rodzice i opiekunowie odgrywają niezwykle istotną rolę w procesie edukacyjnym dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami. Ich zaangażowanie i współpraca ze szkołą mogą znacząco wpływać na postępy dziecka, jego samopoczucie oraz rozwój społeczny i emocjonalny. Rodzice pełnią funkcję pierwszych nauczycieli i opiekunów, którzy wprowadzają dziecko w świat, a ich dalsza rola nie zmniejsza się, gdy dziecko wkracza w szkolne środowisko. W procesie integracji edukacyjnej uczniów z niepełnosprawnościami kluczowe znaczenie ma otwarta komunikacja, aktywne uczestnictwo w edukacji dziecka oraz wspieranie jego rozwoju w domu.

Rodzice, którzy aktywnie uczestniczą w edukacji swoich dzieci, mają pozytywny wpływ na ich rozwój edukacyjny i emocjonalny. Zaangażowanie może obejmować pomoc w odrabianiu prac domowych, uczestnictwo w wycieczkach szkolnych, organizowanie dodatkowych zajęć oraz zapewnianie odpowiednich warunków do nauki w domu. Dzieci z niepełnosprawnościami często potrzebują większego wsparcia i zachęty, aby rozwijać swoje umiejętności, a zaangażowani rodzice mogą odegrać kluczową rolę w budowaniu motywacji i pewności siebie swoich dzieci.

Rodzice mogą również współpracować z nauczycielami w dostosowywaniu zadań domowych i szkolnych do indywidualnych potrzeb dziecka, co pozwala uczniowi na stopniowy

rozwój w ramach swoich możliwości. Ponadto, zaangażowanie rodziców w edukację dziecka sprzyja budowaniu poczucia bezpieczeństwa i stabilności, co pozytywnie wpływa na gotowość dziecka do podejmowania wyzwań szkolnych. W ten sposób rodzice stają się aktywnymi uczestnikami procesu nauki, którzy motywują swoje dzieci i pomagają im przystosować się do wymagań szkolnych.

4.4 Rola nauczyciela w procesie edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami

Rola nauczyciela w edukacji uczniów z niepełnosprawnościami jest nieoceniona, ponieważ to nauczyciel decyduje o doborze metod nauczania, sposobie realizacji programów edukacyjnych oraz budowaniu relacji z uczniami. W pracy z uczniami z niepełnosprawnościami, nauczyciel pełni kilka kluczowych funkcji: edukatora, opiekuna, doradcy oraz osoby wspierającej integrację społeczną. Te funkcje wymagają od nauczyciela elastyczności, empatii, wiedzy specjalistycznej oraz umiejętności dostosowania podejścia do indywidualnych potrzeb uczniów. W tej roli nauczyciel musi również ściśle współpracować z rodzicami, specjalistami oraz zespołem szkolnym, aby zapewnić uczniom jak najlepsze warunki do rozwoju.

Nauczyciel, jako edukator, odpowiada za przekazywanie wiedzy i umiejętności, a także za przygotowanie uczniów do samodzielnego życia. W pracy z uczniami z niepełnosprawnościami nauczyciel często musi dostosować program nauczania do ich indywidualnych możliwości i potrzeb. Może to obejmować zarówno modyfikację treści, jak i stosowanie różnych metod dydaktycznych, które odpowiadają specyficznym wymaganiom uczniów. Na przykład, w przypadku uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, nauczyciel może stosować techniki nauczania oparte na powtarzaniu oraz wizualizacji, które pomagają w przyswajaniu wiedzy.

Nauczyciele pracujący z uczniami niedosłyszającymi mogą korzystać z materiałów wizualnych, języka migowego lub napisów, aby umożliwić tym uczniom zrozumienie treści lekcji. Z kolei dla uczniów z trudnościami ruchowymi mogą być potrzebne specjalne narzędzia, takie jak programy komputerowe dostosowane do pracy z ograniczonymi możliwościami manualnymi. Rola nauczyciela polega zatem na kreatywnym dostosowywaniu metod dydaktycznych i technologii edukacyjnych do możliwości uczniów, co jest kluczowe dla ich sukcesów szkolnych.

4.5. Współpraca szkoły z rodzicami i opiekunami uczniów z niepełnosprawnościami

Współpraca szkoły z rodzicami i opiekunami uczniów z niepełnosprawnościami jest kluczowym elementem procesu edukacyjnego. Rodzice i opiekunowie są pierwszymi osobami, które znają indywidualne potrzeby i ograniczenia dziecka, dlatego ich zaangażowanie jest nieocenione w tworzeniu odpowiednich warunków edukacyjnych. Współpraca ta może obejmować różne obszary, takie jak komunikacja dotycząca postępów edukacyjnych, wspólne ustalanie celów oraz wsparcie emocjonalne i psychologiczne. Ponadto, dzięki zaangażowaniu rodziców, szkoła może lepiej dostosować środowisko edukacyjne do potrzeb ucznia, co sprzyja jego integracji i rozwojowi.

Dobra komunikacja między nauczycielami a rodzicami uczniów z niepełnosprawnościami jest podstawą udanej współpracy. Regularny kontakt i wymiana informacji na temat postępów, trudności oraz sukcesów dziecka pozwalają na szybszą identyfikację problemów oraz dostosowanie działań edukacyjnych. Nauczyciele powinni informować rodziców o bieżących wynikach ucznia, jego zaangażowaniu, a także o ewentualnych trudnościach, które mogą wymagać dodatkowego wsparcia.

Odpowiednio zorganizowane spotkania – zarówno indywidualne, jak i grupowe – umożliwiają rodzicom wyrażenie swoich oczekiwań wobec szkoły oraz lepsze zrozumienie procesu edukacyjnego. W ten sposób rodzice mogą aktywnie uczestniczyć w ustalaniu indywidualnych planów edukacyjnych oraz wspierać realizację celów określonych przez nauczyciela. Co więcej, dobra komunikacja pozwala na budowanie wzajemnego zaufania, które jest fundamentem współpracy między rodzicami a nauczycielami.

Dzięki wspólnemu wyznaczaniu celów, rodzice i nauczyciele mogą lepiej koordynować swoje działania oraz uzgodnić metody wspierania ucznia zarówno w szkole, jak i w domu. Tego rodzaju podejście sprzyja spójności w procesie edukacyjnym i terapeutycznym, co jest szczególnie ważne dla dzieci z niepełnosprawnościami. Ponadto, wspólne ustalanie celów pozwala na monitorowanie postępów ucznia oraz dokonywanie koniecznych modyfikacji w podejściu do nauczania.

Zaangażowanie rodziców w życie szkolne może również przybierać formę udziału w warsztatach, spotkaniach tematycznych lub wydarzeniach organizowanych przez szkołę. Takie inicjatywy pozwalają rodzicom na lepsze zrozumienie specyficznych wyzwań edukacyjnych, przed którymi stoi ich dziecko, oraz umożliwiają wymianę doświadczeń z innymi rodzicami. Wsparcie emocjonalne ze strony nauczycieli oraz możliwość kontaktu z innymi rodzicami mogą pomóc rodzinom lepiej radzić sobie z trudnościami związanymi z wychowaniem dziecka z niepełnosprawnością, co pozytywnie wpływa na atmosferę współpracy i zaangażowanie rodziców w proces edukacyjny.

Współpraca nauczycieli i rodziców uczniów z niepełnosprawnościami ma ogromne znaczenie dla zapewnienia optymalnych warunków edukacyjnych. Poprzez regularną komunikację, ustalanie wspólnych celów oraz wsparcie emocjonalne, szkoła i rodzice mogą wspólnie stworzyć środowisko, które sprzyja pełnemu rozwojowi ucznia oraz jego integracji w społeczności szkolnej.

4.6. Wsparcie psychologiczne i emocjonalne dla uczniów z niepełnosprawnościami w szkole

W procesie edukacji uczniów z niepełnosprawnościami kluczowe znaczenie ma współpraca nauczycieli z zespołem specjalistów, do którego mogą należeć psychologowie, pedagodzy specjalni, logopedzi, terapeuci zajęciowi oraz inni specjaliści. Współpraca ta umożliwia kompleksowe podejście do nauczania i wspierania uczniów z różnorodnymi potrzebami, pozwalając na dostosowanie metod i narzędzi edukacyjnych do specyficznych wymagań każdego ucznia. Wzajemna wymiana informacji i koordynacja działań między nauczycielem a specjalistami stanowią fundament efektywnego wsparcia, które sprzyja rozwojowi uczniów w sferze edukacyjnej, emocjonalnej oraz społecznej.

Na przykład, w przypadku uczniów z trudnościami w koncentracji i nadpobudliwością psychoruchową (ADHD), terapeuta zajęciowy może opracować zestaw ćwiczeń relaksacyjnych, które będą stosowane przez nauczyciela w czasie lekcji. Logopeda może również pracować nad umiejętnościami językowymi, które następnie nauczyciel wykorzysta w codziennych zajęciach, wzmacniając w ten sposób efektywność terapii. Dzięki regularnej współpracy, nauczyciele i specjaliści mogą wypracować spójne metody, które wspierają ucznia

nie tylko na poziomie edukacyjnym, ale również w jego funkcjonowaniu emocjonalnym i społecznym.

6. Omówienie szkolenia Fundacji Megafon „Jak integrować – nie wykluczać”

Fundacja „Megafon” od grudnia 2022 roku do chwili obecnej przeprowadziła kilkadziesiąt spotkań "Jak integrować nie wykluczać", czyli *savoir-vivre* wobec osób z niepełnosprawnościami. Wiceprezes Fundacji Tomasz Piesiecki ze swoim autorskim szkoleniem odwiedził m.in. Białystok (Szkoła Podstawowa nr 28, Branżowa Szkoła I Stopnia nr 10, Centrum Zawodów Medycznych i Społecznych - Szkoła Policealna Województwa Podlaskiego, Wyższa Szkoła Medyczna, Dom Pomocy Społecznej), Czartajewo (Zespół Szkół Technicznych im. W. St. Reymonta), Białaszewo (Klub Seniora), Rudę (Klub Seniora), Wierzbowo (Klub Seniora), Jasionówkę (Zespół Szkolno-Przedszkolny), Suwałki (Szkoła Podstawowa nr 11 z Oddziałami Integracyjnymi), Siemiatycze (Starostwo Powiatowe).

Punktem wyjścia warsztatów jest fakt, że osoba pełnosprawna często nie dostrzega lub nie rozumie na jakie pułapki może trafić w świecie ludzi z niepełnosprawnościami. Warsztaty mają charakter międzypokoleniowy – biorą w nich udział zarówno dzieci, młodzież, jak i osoby dorosłe. W spotkaniach często uczestniczą osoby dotknięte niepełnosprawnością lub mające takie osoby w swoim otoczeniu, zgłaszając przy tym kwestie wymagające zmian ustawowych lub problemy wynikające z lokalnej infrastruktury niedostosowanej do potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Jednym z elementów spotkań jest pokaz filmu przygotowanego przez Fundację Megafon ukazujący historie osób dotkniętych różnymi niepełnosprawnościami, gdzie bohaterowie opowiadają o swoim życiu, o relacjach z bliskimi, o trudnościach i marzeniach.

W trakcie szkoleń omawiane są takie tematy jak:

- 1) przedstawienie definicji i zapoznanie z językiem opisu niepełnosprawności (jak zwrot jest poprawny: „osoba niepełnosprawna" czy "osoba z niepełnosprawnością", czym różnią się te dwa terminy i czy ma to jakiegokolwiek znaczenie?)
- 2) osoby ze szczególnymi potrzebami.
- 3) różne rodzaje niepełnosprawności.
- 4) funkcjonowanie w społeczeństwie osób z różnymi niepełnosprawnościami

5) podstawowe zasady w kontaktach z osobami z różnymi niepełnosprawnościami.

Dzięki warsztatom uczestnicy zdobywają wiedzę o problemach, z jakimi zmagają się osoby z niepełnosprawnościami w codziennym życiu oraz uczą się, jak wyzbywać się nieprawdziwych stereotypów i przełamywać bariery międzyludzkie.

7. Podsumowanie

Współczesne podejście do edukacji stawia przed szkołami wyzwanie stworzenia warunków sprzyjających pełnej integracji i akceptacji uczniów z różnorodnymi trudnościami. Analiza dostępnych badań oraz praktycznych doświadczeń pokazuje, że skuteczna integracja wymaga jednoczesnego spełnienia wielu warunków, od dostosowania architektury i technologii, przez pozytywne postawy społeczne, aż po zapewnienie kompleksowego wsparcia psychologicznego i emocjonalnego.

Pierwszym kluczowym aspektem jest stworzenie dostępnej infrastruktury szkolnej, która pozwala na swobodne funkcjonowanie uczniów z niepełnosprawnościami, eliminując bariery architektoniczne i technologiczne. W szkołach powinna panować atmosfera otwartości, gdzie każdy uczeń, niezależnie od swoich możliwości, jest mile widziany i traktowany z szacunkiem. Jednak samo dostosowanie przestrzeni to za mało – równie istotne są postawy nauczycieli, personelu i rówieśników. Edukacja, która promuje tolerancję i empatię, jest fundamentem szkolnej społeczności otwartej na różnorodność.

Kolejnym niezbędnym elementem efektywnej integracji jest kompleksowe wsparcie psychologiczne i emocjonalne. Wsparcie to umożliwia uczniom z niepełnosprawnościami radzenie sobie z emocjami, rozwijanie umiejętności społecznych oraz budowanie pewności siebie. Obecność psychologa szkolnego, pedagoga specjalnego oraz innych specjalistów odgrywa kluczową rolę w kreowaniu bezpiecznego środowiska, które sprzyja harmonijnemu rozwojowi uczniów. Ponadto, warsztaty i programy rozwoju emocjonalnego pomagają dzieciom i młodzieży nabywać umiejętności społeczne, które są niezbędne nie tylko w szkole, ale również w codziennym życiu.

Ważnym partnerem w procesie integracji są również rodzice i opiekunowie uczniów z niepełnosprawnościami. Ich zaangażowanie w edukację oraz wsparcie emocjonalne dla dziecka w domu są kluczowe dla efektywnego przebiegu procesu nauki. Regularna komunikacja między szkołą a rodzicami pozwala na wprowadzanie spójnych strategii wspierających oraz monitorowanie postępów i trudności dziecka. Dzięki współpracy rodziców

z nauczycielami oraz specjalistami możliwe jest lepsze zrozumienie indywidualnych potrzeb ucznia oraz dostosowanie metod nauczania do jego możliwości.

Podsumowując, sukces tej integracji jest możliwy wyłącznie dzięki zaangażowaniu całej społeczności szkolnej – nauczycieli, uczniów, specjalistów, rodziców i opiekunów. Działania te przyczyniają się do budowania środowiska, w którym każdy uczeń ma szansę na realizację swojego potencjału, niezależnie od napotykanym trudności.

8. Bibliografia

- 1) Rzecznik Praw Obywatelskich, Wsparcie uczniów z niepełnosprawnościami przez nauczycieli współorganizujących proces edukacyjny, pomoc nauczyciela oraz asystenta osobistego ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/publikacja-brpo-wsparcie-uczniow-niepelnosprawnosc-nauczyciele>, dostęp 16.10.2024 Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 2023, nr 4, Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 34
- 2) Główny Urząd StatystycznyS, Osoby niepełnosprawne w 2023 roku <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/osoby-niepelnosprawne-w-2023-roku,26,6.html>
- 3) Paweł Grzelak, Paweł Kubicki Marta Orłowska, Realizacja badania ścieżek edukacyjnych niepełnosprawnych dzieci, uczniów i absolwentów –Raport końcowy <https://eduentuzjasci.pl/badania/221-publicacje/raport/raport-z-badania/sciezki-edukacyjne-niepelnosprawnych-dzieci-uczniow-i-absolwentow-raport-z-badania/1189-realizacja-badania-sciezek-edukacyjnych-niepelnosprawnych-dzieci-uczniow-i-absolwentow.html>
- 4) https://ngo.leszno.pl/files/52020/Mity_i_stereotypy_-_kampania_Swiadomosc_Niepelnosprawnosci.pdf, str. 1 – 12.
- 5) Fundacja Megafon, Poradnik „Jak integrować, nie wykluczać”, 2023
- 6) <https://aktywizacja.org.pl/wiedza/publikacje/mlodzi-niepelnosprawni-sytuacja-spoeczna-i-zawodowa/>
- 7) https://aktywizacja.org.pl/wp-content/uploads/2019/05/Mlodzi_niepelnosprawni.pdf
- 8) <https://aktywizacja.org.pl/wiedza/publikacje/realizacja-zasady-rownosci-szans-i-niedyskryminacji-w-tym-dostepnosci-dla-osob-z-niepelnosprawnościami/>

- 9) <https://aktywizacja.org.pl/wiedza/publikacje/spoleczny-raport-alternatywny-z-realizacji-konwencji-o-prawach-osob-z-niepełnosprawnościami-w-polsce/>
- 10) Najwyższa Izba Kontroli, Kształcenie uczniów z niepełnosprawnościami o specjalnych potrzebach edukacyjnych <https://www.nik.gov.pl/plik/id,4585,vp,6183.pdf>
- 11) Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Raport końcowy – badania potrzeb osób niepełnosprawnych w Polsce, lipiec 2024 https://www.pfron.org.pl/fileadmin/Badania_i_analazy/Badanie_potrzeb_ON/Raport_koncowy_Badanie_potrzeb_ON_w_Polsce_09.2024.pdf?utm_campaign=pfron&utm_source=df&utm_medium=download
- 12) Żardecka, A. (2022). Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami. W: M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce* (s. 158–179). Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/e/a/8/3/ea83b11d1668a1ef8d2b9901ba4f7b4280ae42e2/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87%20dzieci.pdf
- 13) Najwyższa Izba Kontroli, Kształcenie w szkołach specjalnych <https://www.nik.gov.pl/plik/id,23409,vp,26129.pdf>
- 14) <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-wlaczajaca>
- 15) <https://ore.edu.pl/2022/06/edukacja-wlaczajaca-odpowiedzia-na-potrzeby-wszystkich-polskich-uczniow/>